

Sannakombit vanalt Võromaalt

Läte: Lõunõ-Eesti perimüse portaal www.folklore.ee/lepp, põimukuun 2011

Sannakombit ja uskmisi

RKM II 308, 129 (20) < Karula khk., Koobassaare k., Keeni t. - Mall Hiemäe < August Kivirähk, s. 1897 (1973) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2001, kontrollis Anne Kaaber 2002, parandas Kairika Kärnsna 2003
Sauna kütta leppapuga. Tõrvane teeb sauna mõrudaks. Kasetohk ka.

RKM II 308, 131/2 (30) < Karula khk., Koobassaare k., Keeni t. - Mall Hiemäe < August Kivirähk, s. 1897 (1973) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2001, kontrollis Anne Kaaber 2002, parandas Kairika Kärnsna 2003
Saunavesi ei tohi olla keenu. Kui on keenu, siis hakkab ihu sügelema.

E 9124(4) < Rõuge khk. - ? (?) Sisestas USN Kontrollis, redigeeris Mare Kõiva
Saunas ei pühita suud, lähed ruttu vanaks.

H II 51, 451 (41) < Rõuge khk. - P. Ruga (1894) Sisestas Salle Kajak 2004
Ku sannakeresekivi paukva, saava riskädsi (varud).

H II 51, 451 (42) < Rõuge khk. - P. Ruga (1894) Sisestas Salle Kajak 2004
Lagunõs viht sannan arr, sõs kutsutas pia vadõris.

H III 15, 486 (5) < Rõuge khk. - Jaan Gutves (1891) Sisestas Salle Kajak 2004
Ku puulpäävä (laup.) sannast ärr tuldas, sõs pandas käsikuga (kippiga) vesi lava pääle ja viht manu, selle et sõs tulõ pühä Maarja ja mõsk hinäst.

RKM II 22, 44 (1) < Räpina khk., Naha k. - Juta Sulengo < Aliide Aruste, s. 1893 (1949) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2005, kontrollis ja redigeeris Mare Kõiva 2005
Sannah ei tohi ütelda "kuum", võisõ ütelda ainult "soe" või "lämmi".

ERA II 63, 457 (69) < Urvaste khk., Urvaste v., Verioja t. - Richard Viidebaum < Pauliine Jeret (s. Kõdar), 73 a. (1933) Sisestas USN, kollatsioneeris Mare Kalda, redigeeris Maarja Oras
Ku kerisele vett (lõuna) visati, üteldi:
Mõru vällä, makus sisse!

ERA II 69, 254/5 (15) < Urvaste khk., Urvaste v., Verioja t. - Anna Jeret < Pauline Jeret, 73 a. (1933) Sisestas USN, kontrollis Mare Kalda, redigeeris Kadi Sarv
Puulpäva õdagu es tohi ilmaski peran päiva sannan olla, sõs es olõ vesi, millega innast mõskõd, vaid tuu oll joba "veri", Jeesusõ veri, kellega innast sõs mõskõd. Uskligu inemise es tii midägi puulpäva õdagu peran päeva. Pääväga pidi sannan oltu kätütü ja kõik tettü, mis tettü oll.
Üteldi et põrguhauldi hingäs puulpävä õdagu. Kui sanna minti, sõs kui naisõ inne lätsi, sõs viskive edimädse lõuna ja lugõsiva:
"Mõru vällä, makus sisse, karm poisõ katsu sisse."
Sannan ollõn pidid ruttu mõskma ja virk olõma, muidu lätsind mustas tagasi. Virk mõskõ indä ja avit vanenõmbid inemisi ka mõskõ. Vihtõn loeti iks: "Aitäh, aitäh viituujäällõ, vihahaudjäällõ, sannakütjäällõ, sausüüjäällõ, aitäh-aitäh! Armas Jeesukõnõ, jää jälile ja astu asõmallõ, (mõsõ iin) vihu iin ja vihu perän, lasõ meid vaeseid patatseid vahel vihtu" (mõskõ).
Kui tõnne vihtõs sinnu, sõs pidid lugõma: "Käe kerges, silmä selges, jala nobõs, andku Jumal sullõ hääd sõnna suhtõ ja tarka miilt pähä."

RKM II 53, 13/4 (3) < Urvaste khk. - Leili Kannukene (1956) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2005, kontrollis Mare Kõiva 2005
Kui saunas teisel selga hõõrutakse, siis ütleb see, kellel hõõrutakse, et
Aitümmä! Käe kerges,
silmä selges, au kõrges,
igä pikäs!

ERA II 262, 646 (44) < Räpina khk., Veriora v., Kirmse k. - Daniel Lepson < Jaan Karpson, 82 a. (1939). Sisestas Pille Parder 2002
Kui sannah kedäge arstitas, tasotas,
vai muudõ sälgä lüvväs, sis ei tohi tenätä arstkat, muudõ ei saa api.

E X 23 (105) < Räpina khk. - M.J.Eisen < E.Hektor Sisestas Pille Parder 2003
Vanas kuus vaja sauna minna vihtlema, siis ei hakka ihu sügelema.

ERA II 143, 374 (28) < Rõuge khk., Haanja v. - Jaan Gutves < Jaan Gutves, s. 1866 (1937) Sisestas Salle Kajak 2002, redigeeris Mare Kalda
"Kis täämbä sanna kütü? Nu um väega nuur kuu: nakas kõik kihä süütmäl!"

RKM II 148, 239/40 (13) < Tallinna l. < Rõuge khk. - Juuli Ruus < Juuli Ruus (1962) Sisestas Salle Kajak 2002, parandas Anne Kaaber 2002, kontrollis Kairika Kärnsna 2003
Ebausk.
Kui saunast tuldi, siis pidi hästi palju vett jooma. See oli selleperast, et kui ära sured ja põrgusse lähat, siis seal pidi väga kuum olema ja siis tahad juua, aga seal ei anta ju vett ka. Nii palju pidi siis vett antama, kui palju sa maa peal peale sauna oled joonud.

Vihtust

RKM II 347, 138 (41) < Rápina khk., Leevaku k. - Mall Hiimäe < Leida Häidson, s. 1907 (1980) Sisestas Salle Kajak 2008, kontrollis Salle Kajak 2008

Enne jaanipäeva viha teet, siis on rohuviha, pääle jaanipäeva on hariliku.

E 77297 < Karula khk., Karula v. - Johannes Vähi, Valga Poeglaste Gümni õpil. < Marie Kõvask, 73 a. (1931) Sisestas Pille Parder 2003, kontrollis Luule Krikmann 2005, parandas Eva-Kait Kärblane 2005

Enne jaanipäeva tehtud vihad olla ka viheldes tervisele hääd.

RKM II 348, 37 (17) < Rápina khk., Köstrimäe k. - Erna Tampere < Tani Lepon, 96 a. (1980) Sisestas Salle Kajak 2008, kontrollis Salle Kajak 2008

Sannavihtu tetti sis, kui puuleht om täis kasunu. Kuust tähtsust es ole. Vanast käve vihakaupmees talust tallo vihtu müümah. Kuurma oll pääl ja sõitse ringi.

E 28820 (1) < Rõuge khk., Tsooru v., Oina veski - Märt Siipen (1896) Sisestas Salle Kajak 2003, kontrollis ja parandas Mare Kõiva 2003

Vana usk: Vihtu ei või keegi naesterahvas kinni köitetud paaris sauna viia. Ta peab neid enne sauna viimist lahti päästma. Ei tee ta seda, siis sündivat ta enesele ehk tema lähema sugulasele kaksikud lapsed.

ERA II 26, 409 (73) < Rõuge khk., Tsooru v. - Herbert Tampere < Liisa Purgi pabereist (1930) Sisestas Salle Kajak 2001, kontrollis Kadi Sarv, korrektuur Viire Villandi

Vihta ei tohi keegi naesterahvas paaris sauna viia. Kui ta seda teeb, saavad temal enesel ehk sugulastel katsiku latse.

H III 15, 487 (10) < Rõuge khk. - Jaan Gutves (1891) Sisestas Salle Kajak 2004

Ku viha paarin (kokku köidedult) sanna vijäs, sõs saa selle maja naasil katsiku; inne sanna viimist piäd nä vallaõ löikama.

Vihtlõmine ja teno

Latsi vihtlemise ja uhtmisõ man üteld sõna:

RKM II 53, 203 (2) < Urvaste khk., Sangaste v., Restu II k. - Salme Kaarus < Aliide Kaarus, s. 1908 (1956) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2005, kontrollis Mare Kõiva 2005

Kuidas lapsi saunas vihutakse

Kui last saunas pesetakse, antakse esimene löök vihaga (viht) pähe, muidu hakkavad riided kiiresti lagunema. Seejärel üteldakse:

Sopp, sopp, pojakõnõ,

kiltris, kubjas,

ei mitte kutsu Kolga vargas.

Varõssõõõ valu,

harakalõ halu,

mustalõ linnulõ muu tõbi.

RKM II 70, 396/7 < Urvaste khk. - Elfriede Siil (1945/55) Sisestas ja redigeeris Mare Kõiva 2006

Urvatamissalmidel Urvastes on mitmeti sarnasust vihtlemissõnadega, mis omakorda jällegi tõendab, et need kaks (urvatamine ja vihtlemine) peavad olema üheliigilised mõisted.

Kui endisajal Urvastes viheldi lapsi, siis vihtleja (näit ema) ütles järgmised vihtlemissõnad, kui ta vihtles last:

Ait, ait, ait!

Käe kerges, silmä selges,

jala virgas juuskma.

Harakalõ halu, varõssõõõõ valu,

mustalõ tsirgulõ muu tõbi.

Need sõnad lausuti vihtlemise kui tegevuse ajal, mitte enne ega pärast vihtlemist.

Märkus 1: halu-sõna on värsivormiline moonutus hala-sõnast, kuna värsi lõpul oleva sõna (valu) tõttu tekib siseriim (halu). Seega siin halu = hala 'hädakaebus, kurtmine'.

RKM II 210, 181 (56b) < Rápina khk., Rasina v., Matsisaare k., Kagova t. - Mall Proodel < Ida Poska, 84 a. (1966) Sisestas Salle Kajak 2006, kontrollis Mare Kõiva 2007

Latsi vihoti:

Tsopa-tsopa soone pääle,

aitäh hnna rootsu pääle,

mõrripidi ja surripidi.

Vana Säärü Mari kui meid vihtle, siis too alati lauli:

Mõrripidi ja surripidi.

ERM 151, 75 (1) < Rõuge khk., Kasaritsa v., Kabuni k. - Alide Tirol < Mari Kabun (1920) Sisestas Merje Susi 2001, kontrollis Salle Kajak 2007

Vihtlemise laul.

Sip, sip seerekese,

Vip, vip veerekese.

Punane poisse meelest

Mesine meeste meelest

Ubina hõngu

Marja makkus

Poisi pääle päimenda.

RKM II 62, 179 (9) < Vastseliina khk., Pulli k. - Elmar Päss < Olga Grünthal, 77 a. (1956) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2005, kontrollis Mare Kõiva 2005

Vanaimä, kui sannah viht:

Sopp, sopp sanna,

viitkas saardas,

ei mitte kutsa kolgas vargas!

RKM II 364, 182 (19) < Vastseliina khk., Räbo k. < Sute k. - Kristi Salve < Hilda Piirisild, 75 a. (1980) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2007, kontrollis Mare Kõiva 2008

Latsi vihuti üks, leelanase imä ütél: „Sirges, virges, targas, kuulsas!“ Mi lauli jal, et: „Pundsu, küüdsä, küüra, kühma!“ Sis sai vihakantsuga ka ropsata.

EÜS IX 1451 (35) < Rápina khk., Rápina v., Könnu k. - A. O. Väisanen, A. Nirk, R. Tamm < Mari Noorhani, 67 a. (1913) Sisestanud USN, kontrollis Mare Kõiva 2010

Saunas vihtlemise laul.
Sipa-sipa siiri pite,
vipa-vipa viiri pite.
Seh-seh sitamulk,
nah-nah naba vars.

RKM II 394, 148 (19) < Paide I. < Rõuge khk., Kasaritsa v., Palometsa k. - Leida Aaresild < Leida Aaresild, s. 1929 (1985) Sisestas Salle Kajak 2002, kontrollis Anne Kaaber 2003, parandas Kairika Kärnsa 2003

Laps saunas.
Ema pesi saunas tütart ja luges:
"Sirgõs, virgõs, üle külä kuulsas."
Kade naabrinaine aga nõidus sauna taga:
"Krüntsü, prüntsü, krüntsü, prüntsü."

RKM II 394, 148 (20) < Paide I. < Rõuge khk., Palometsa k. - Leida Aaresild < Leida Aaresild, s. 1929 (1985) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2007, kontrollis Mare Kõiva 2009

Lapsele valati saunas pärast pesemist vett peale ja öeldi:
Mi' lats üles, vesi alla
Mi' lats üles, vesi alla.

RKM II 394, 148/9 (21) < Paide I. < Rõuge khk., Palometsa k. - Leida Aaresild < Leida Aaresild, s. 1929 (1985) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2007, kontrollis Mare Kõiva 2009

Last õpetati saunakütjale tänulik olema. Laps pidi ütleva:
aitüma sannaakütjale,
aitüma viituuajälõ,
aitüma vihahaudjalõ,
aitüma sausuüjälõ,
aitüma aitüma.

RKM I 31, 273 (9) < Rõuge khk., Kasaritsa k. - Tuuli Eksin (1993) Sisestas Salle Kajak 2009

Saunas käies ütles ema, kui meile loputamise ajal vett peale valas:
Lats üles („üles“ - tõusva tooniga),
vesi alla! („alla“ - langevaga).

ERA II 126, 588 (29) < Rõuge khk., Rogosi v., Murati m. - Amanda Raadla < Otto Mintka, s. 1883 (1936) Sisestas Salle Kajak 2002, redigeeris Mare Kalda

Ku ämmämuur om latse vasta võtnu ja lätt sanna laude pääle vihtma, sis viht ta kergelt last ja luge:
"Sopu, sopu soone pääle,
keväjädse kindsu pääle,
kiltris, kubijas
ja varessile rüüvlis."

RKM II 364, 190 (20) < Vastseliina khk., Mära k. - Kristi Salve < Helena Pant, s. 1899 (1980) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2007, kontrollis Mare Kõiva 2008

Ku latse oll'i mõstu, naati uhtma, sis üteldi: „Vesi alla, latse üles!“

Ku vihtlejas oll' tütrik, sõs tennäti:

RKM II 135, 668 (4) < Urvaste khk. - Ülo Khõukna, Antsla keskkooli õpilane < Aleks Roht, 70 a. (1961) Sisestas Salle Kajak 2005, kontrollis Mare Kõiva 2007

Vihtleja tänu
Saunas luges vihtleja järgmist:
Suur tänu sannaakütjale,
sausüjale,
viituuajale,
vihahaudjale.
Käe kerges, silmä selges.
Kosja mingu, tõse tulgu,
kolmanda saisku kua takan.
Hõrakmarja hõngulise,
mustikmarja muulise.

RKM II 227, 372 (7a) < Urvaste khk., Kärgula m. - Regina Praakli < Anna Vaher, 68 a. (1967) Sisestas Salle Kajak 2006, kontrollis Mare Kõiva 2007

Ja kui nuur tüdrik vihel vanna, sis vana ütél viil perrä:
Soovin sulle pal'lo nuurmehi,
kosja tulgu, tõse mingu,
attüma, attüma!

ERA II 22, 803 < Rápina khk., Orava v., Rebasmäe k. - Linda Rebane < Liine Siilbaum, 49 a. (1930) Sisestas USN, kontrollis ja redigeeris Mare Kalda

Sopp, sopp, tütrekene,
maaska maulises, ubina hõngulises,
meeste meelest mestses,
poiste poolest punatsõs;
sopp, sopp, tütreke,
kosjä tulku', tõõsõ' minku'
kolmanda kullõlgu kua takah.

RKM II 348, 126/7 (8) < Rápina khk., Aravu k. - Erna Tampere < Adeele Pungar, 69 a. (1980) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2001, kontrollis Mare Kõiva 2008

Pruutele loeti vanast sannan:

Aituma, aituma,
aituma, sauna kütjäle,
maaska maolises,
ubina hõngulises,
kosa tulgu, tõõsõ' minku,
kulmanda käigu kulleman.
Tuhat saani tuleman,
sada saani saisman.

RKM II 348, 218 (20) < Rápina khk., Tooste k. - Erna Tampere < Salme Härberg, 72 a. (1980) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2001, kontrollis Mare Kõiva 2008

Kui sauna mindi ja teised saunas olid sis üteldi: "Jumal sekka!" Saunalised ütlesid vastu: "Jumal hää mees!" Tánati:

aituma saunakütjale,
aituma veetoojale,
aituma vihahaudjale.
Tütarlastele üteldi veel nii:
Kosja' tulku, teise minku,
kolmanda kullelgu kua takah.

RKM II 62, 124 (6) < Rõuge khk., Lõvaski t. - Elmar Päss < Alide Raudsepp, 56 a. (1956) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2005, kontrollis Mare Kõiva 2005

Sanna laul
(Vihtlemisel tänati tütarlast)
Aitumma, aitumma, aitumma!
Kosja' tulgu, tõõsõ' mingu,
kolmanda' maah kullelgu.
Tapelgu tanumih,
vihelgu värävih'.
Mustika muudu,
hõrahka hõngu,
sinillili niakko!
Mäne poiss näo näge,
tuu perrä naard!
Aitumma, aitumma, aitumma!
Vanaema tänusõnad noorele neiule vihtlemise eest, mida õeldi ilma viisita.
Küsimusele, "kas mäneski pruuki oll' tuu man?", vastati: "ei olõ parla meeleh!"

ERA II 156, 576/7 (11) < Rõuge khk., Kasariitsa v., Lõvaski t. < Rõuge khk., Saaluse v., Voki k. - Ludvig Raudsepp < Mari Raudsepp, 68 a. (1937) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2001, kontrollis Kadi Sarv, parandas Lennart Peep

Aitumma! aitumma!
Koso tulgu, tõõsõ' mingu,
kolmanda' maah kullõlgu,
tapõlgu tänävil, vihõlgu värävil,
Muskka muudu, hõrahka hõngu
Sinillili näkko!
Määnepoiss tuu näo näge
tuu perrä naard:
Hahhahhaa...!
Aitumma! aitumma!
Koso tulgu jne.
Seda värssi loetakse saunas, kui selga tõmmatakse vihaga üksteisel, lugeja on see, kellel selga vihaga tõmmatakse ja ta loeb nii ruttu, et selja tõmbaja (hästi) arugi ei saa. Harilikult loevad seda naised.

RKM I 28, 446 < Rõuge khk. - Tiiu Kõiv < Oja Liisu (1992) Sisestas Salle Kajak 2009

Lgp. rahvaluule kogujad.
Kirjutan teile salmikese, mida lugesid vanemad naised noortele tüdrukutele saunas, kui noored vanadel selga pesid. Salm on pärit Võrumaalt Rõuge vallast Väike-Ruuga külast kus emas minu ema - sündinud 1906. a., aga salmi lugeja oli Oja Liisu.
Aituma, aituma
kää kerges, silmä selges,
hääd hobõst tii sõita
hääd miist üü maada.
Aituma, aituma.

Sannan es tohe

H I 2, 565 (26b) < Rõuge khk., Vastse-Kasaritsa v. - Jaan Orav (1888) Sisestas Salle Kajak 2004

Laupäeva õhtul ei tohi perast päikese looja minekut enam keegi saunas vihelda, sest kõik see vesi mis siis saunas on, peab veri olema ja niipea kui päike looja lähab, tulevad vanad kurjad ennast vihtlema ja verega ennast pesema. Ka on Jumalat vasto suur patustamine hilja saunas käik.

H I 6, 62 < Rõuge khk. - P. Ruga (1894) Sisestas Salle Kajak 2004

Üle pää tohe ei kiägi sanna kusda, saava käed higidses, ei püsü mõõgõl käen ja sanna loetas kah pühäs majas nink sääi ei tulõvat kellelgi määnestki kurja mõtet ette, sest et sääi egäl üteli esigi tööd ja toimedamist küll olõvat.

H I 2, 565 (26) < Rõuge khk., Vastse-Kasaritsa v. - Jaan Orav (1888) Sisestas Salle Kajak 2004

Saunas käies ei tohi sauna kusta, siis hakavad käed higistama. Teise päle ei tohi puhuda, siis sellest saab palju paisid.

H I 2, 574 (35) < Rõuge khk., Vastse-Kasaritsa v. - Jaan Orav (1888) Sisestas Salle Kajak 2004

Tule hoones, tuas, kuas, saunas ei tohi vilistada, siis on tulekahju tulemas.

Sanna man tohtõrdusõ ja latsi ilmalõ tuuminõ:

E 17095 (55) < Rõuge khk. - Märt Siipsen (1895) Sisestas Salle Kajak 2003, kontrollis ja parandas Mare Kõiva 2003

Reedine päev on ka halv päev sellepärast, et vanast jo see päev kohtumõistmise ja nuhtluse päevaks oli määratud, kuna sel päeval üle Liivimaa külma sauna kõeti, kuna siis jälle laupäeval kuumas saunas haavu sai arstitud.

RKM II 22, 45 (2) < Rõpina khk., Naha k. - Jutta Sulengo < Aliide Aruste, s. 1893 (1949) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2005, kontrollis ja redigeeris Mare Kõiva 2005

Kupuarstile oli meisterdatud salm:

Minti sauna, anti süvvä',

panti pauna kodo viia.

Umbõs 50 aastat tagasi oll siin olnu veel lausuja. Meie küläh oll ka üts, kes hussisõnu mõist. Vanembad andsivad lastõle edäsi.

Kes kõrra joba töösele edasi andsõ, sis enam es mõjo.

E 54987/8 < Kanepi khk., Kooraste v., Kella k. - August Voldemar Kõrv < Jette Kõrv, 46 a., Johan Kõrv, 54 a. (1924) Sisestas Pille Parder 2003, kontrollis ja redigeeris Mare Kõiva 2005

Kui laps ei võta jalgu alla

Kui ma poisike olin, siis oli mul vend Robert väikene laps, kuid nii vana ja suur, et oleks ammu juba kõndima pidand, kuid ta ei hakand veel kõndima, kõneles küll. Siis tuli tsõtsõ Mari meile ja talle räägiti, et ei tea mis saab, ei lähe teine kõndima ega lähegi. Tsõtsõ õpetas, et määssi talle kolm humalavart jalgu ümber üksteisest kõrgemal, siis mine istu sauna eeskoja välimisele lävele lapsega. Teine suurem poiss mingi juurest minema ümber sauna vastu päiva. Läge juure jõudes üteltu see: "Tere, tere, vanaema!"

Sa pead siis vastama: "Jumal appi!"

Pääle teretamise peab poiss küsima: "Mis sa teed?"

Sa vasta vasta, et: "Lõigun äijä kammitsaid."

Selle pääle lõika üks humalavars katki ja viska tulle. Teine ja kolmas kord tehke kõik veel niisama, siis vabaneb laps äijäkammitsaid.

Ema tegi nii, mina olin see umber sauna käija ja teretasin igakord nagu kästüd, ja poiss hakkas tõepoolest pärast kõndima, kuid kas ta nüüd tolle pärast hakkas, ei taha uskuda, kuid tsõtsõ ja ema uskusid seda kindlasti. Mina olin tol ajal veel väike ka ise ja noor, ma ei teadnud uskuda ega mitte uskuda.

*Äiä(äiõ)kammits - kuradikammits

H II 60, 660/1 (2) < Vastseliina < Setu khk. - Jaan Sandra (1897). Sisestanud Ave Tupits 2002

Ka "soetõbi" om latsõ man üts hirmus viga, kah väikukõnõ suuga hoorikõllõs ja habi, niigu susi mõnt lammast, ehk voonakõist, ja hiidõskelles, hünkelles, nii rängaste et ka rinda saijs suuhõ võtta.- Viga saavat tuost, kui imä rašõkõt-ollõh, kas sutt heidüs, ehk kunagi timä jälgi pääle johus, uma käümä-pääal olõgi aol. Arstmine om: Kütä pikse lüüdüiste puijõga sann, ja vihu sääil last, ja pooda jo inne otsitüisi soe-sittu, lämmä vie sisse, nink mõsõ tuoga last. Saavat ka abi.- Ehk kui viel tuo avitaij - kanna last kolm neläpäävä õdagut rist-teie pääle, ja võta ka paar tõisi naisi üteh, nink hagõgõ sii last, niigu määnest suust sutt, - sis ummõhtõ abi soomolda jääj.

H II 62, 350 (6) < Vastseliina < Setu - Jaan Sandra (1899) Sisestas Ave Tupits 2002

"Tsea-tõbi" om latsil üts ränk haigus, mis paljo elos iäs rinnust ragisema teep. Viga saap latsile sääilt, kui imä ettekaemada kombel tsika jalaga lõöp ehk tõukap, ja sest saava latse rindu "tsea-harjase" midä kõgi mõistlik imä umale latsile vias ei jätä. Lats vijas targa arstjaga sanna, kes sääil kuumah lõuneh last seebi ja maarja iaga mõsep, nink viel mitme muu sala tarkuse teel "tsea-harjase" latse rinnust vällä võtap.

ERA II 69, 256/7 (15c) < Urvaste khk., Urvaste v., Verioja t. - Anna Jeret < Pauline Jeret, 73 a. (1933) Sisestas USN, kontrollis Mare Kalda, redigeeris Kadi Sarv

Sannan võeti lastõl harjasid. Tetti rüajahust ja viist paks taignas, panti hapnõma ja lasti kõvastõ hapus minnä. Sõs määriti latsõ pää paksult tollõ kannõgõ hapu taignaga kokku ja panti hõrõ linnäsõst rõivast tannu pääle ja kangõn kuuman vihuti, seenis kui tuu hapu taignas kisksõ juusõkõsõ lastõl pistu. Sõs kakuti nuu juusõ kõiki juurdõga lastõl vällä, nuu oli harjassõ, kellel võtmada jäivä, tuul läts pää lubiraiga vai jäi muidu haiguse kätte.

RKM II 428, 236 (10) < Rõuge khk. < Tartu I. - Mare Kõiva < Valdeko Viljasoo, u. 35 a. (1988) Sisestas Salle Kajak 2002

Väikestel lastel võeti harjaseid. Määriti pärimatignaga kokku, linane riie pandi ümber ja vihuti. Linane riie oli siis hästi täis neid igasuguseid. Vanaema kõneles seda.

ERA II 126, 168/9 (49) < Rõuge khk., Laitsna-Rogosi v., Vaarkali k. < Rõuge khk., Säanna v. - Amanda Raadla < Jaan Pallo, s. 1878 (1936) Sisestas Salle Kajak 2002, redigeeris Mare Kalda

Lastel har'aste vihtminõ. Imä pan'd maarjaid ja rüajahu kokku, sis nakas tuu kohisemä. Sis määriti tuu pudruga sannan latsi ja vihuti. Tuu võtt har'asõ vällä.

"Häraste vihtmist" on kohapeal tuntud veel järgmiselt: Panti pärimi ja püülijahu, tuu hapatedi ja määriti tuuga sannan latsi. Lastele laotedi rõivas pääle ja vihuti har'assid läbi rõiva.

RKM II 22, 21 (4) < Räpina khk., Meelva k. - Juta Sulengo < Liine Konsap, s. 1884 (1949) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2005, kontrollis ja redigeeris Mare Kõiva 2005

Paarinädalaselt viidi laps sauna vihtlema. Pead viheldi, et ei saa raigane (kõõmane). Kui laps parajasti saunas oli, sis tuli meesterahvas ukse pääle koputama ja küsis: "Kas laps lasõp ilusasti vihtu?" Vastati: "Hästi." See pidi ka hästi lapsõ terveise pääle mõjuma.

AES, MT 259, 34/7 < Rõuge khk., Hurda k. - H. Keem < Ann Pettai (1938) Sisestas Salle Kajak 2003

Sünnitamisest sauna tähtsusest haiguste puhul.

Ku inemisel ol'i säänest soonõ haigust, sõs küteti sann. Sääl tedä vihuti ja tasuti. Tuu ol'i kõgõ parõmb toolõ soonõ haigusõllõ.

Väikese' latsõ tuudi kõik sannahn. Ku naanõ haigõss jäi, panti sannaahi palama. Tuu tähendäss tuud, et tel midä tulõman iks ol'i.

Sõs panti sannaahi palama, et haigõ sanna saa tuuss suurõss hadäaoss. Sõs õi' kuulõ' tedä muu'. Sääl ol'i tiä katõgese vanainemisega, kiä latsõ vasta võt't. Latsõ' tuudi vanast kõik sannahn. Imä ol'i latsõga' terve nädäli päevi sannahn, nīgagu' tä tõisi manu' tuudi. Sõs imä es tohe' kuus' nädälit minnä' lavva manu'. Tiä ol'i ropp. Tiä uma ka ropp. Puul'tõist kuud, nikvva umma' tel uma' olõmise' man. Tuu tähendäss tuud, et puul'-tõist kuud perän last tel uma' juuskva'.

Ku väikene lat's vasta võetass, sõs lat's tulõ är'. Sõs tulõ peräst viil tunni vai katõ peräst üt's säänä kraam, kun lat's um kasunu', kun lat's um sisehn kasunu'. Tuud üldäss, et tõsõpoolõ', vanainemine pand nuu' puhta nartsu sisse. Pand nä' kohegi' korgõhe ja kuiva paika, kust neid üt'ski' kätte es saa'. Vana kauss panti kummalõ pääle, modu kass vii är'. Sõs tulõva' latsõl määntseki' hädä', ku mõni elläi tuud saa är' võtta'. Tiä piät sinnä' kausi ala är' kuiuma ja tuhass minemä. Kudä videlämmä jääss, sõs üt'ti, et latsõlõ lüü sääntse' vis'trigu' ja sääntse' esieräligu' naha haigusõ'. Tuu ol'i õigõ kah. Selle et neid nüüd pillõldass, selle umma' lat'sil hädä' kah.

Puul'-tõsõ kuu peräst ol'i naanõ terve' jäl'. Sõs ol'i jäl' kõrran kõik. Ega vanast õs lasta' naist ilma tööldä' olla'. Katõ päävä peräst nakass naanõ joba lat'silõ rõivakõisi parandamma ja tühä iist iks liigutamma. Nīgagu joud nakass kõvõmbass minemä. A sõõgi manu' es lasta'.

No pilluv tõsõpoolõ' tsiku kätte. Säält tulõva' no mõnõ inemise' viil! Ma uma imä lat'si näi. Näi kõik, mis tet'ti neidega. Kõik latsõ' ol'i kangõ', hätä es olõ' ütellig' midägi'.

Telle esi' tuudi süüki kokku. Nigu Jeesusõ imäle vanast tuudi. Targa' tull'i' hummugumaalt ja tõiva' joba ummi an'dit. Nii telle kah. Kõik tull'i' jo kaema väikeist last. Vai sõs sääntsel aol kiä tühä käega' tull'i'.

ERA II 262, 647 (46) < Räpina khk., Veriora, Kirmse k. - Daniel Lepson < Jaan Karpson, 82. a. (1939) Sisestanud Eve Ehasu 2001

Kui lats sünnüs, näütüses tütärlats, sis mindas tävvekuu neläpäiv õdago vai üüse sanna ja kistas tedä kolm kõrda läbi meesterahva põkse ja üteldäs tuu toomingu man: "Ilosas kuulsas, poiste meelest armsas".

Mõnõlõ küll mõovot, egalõ ütele joht mõõ õi. Mii ümbruskonna vanainemise pallõ jätä ei ütelegi tütärlatsõlõ tuud viguret tegemätä. Kiä kuulsa ei olõ ja poosi ei käüvä, ütledäs iks nii, tuud jätete läbi põkse kiskmata".

Sannan sündümise man peet kunts

ERA II 143, 583/5 (3) < Rõuge khk., Kasaritsa v., Soe k. - Ludvig Raudsepp < Peeter Puustusmaa, s. 1874 (1936) Sisestas Salle Kajak 2002, redigeeris Mare Kalda

Kunstükk.

90 aastat tagasi.

Vahtsõliina mõisa kubija naine nakas last sünnütäma. Inne latsõsünnütämist küteti sann ja' tetti nartsast kas tütärlatse vai poisikõso pupp, sääne, määnest last taheti. Tuu vana naisterahvas, kes tuud last vasta tuli võtma, tuu läts sanna ja' nakas tuud puppi kuiva vihaga vihtma. Esi lugi man:

"Kubijas, kiltris, üle valla valitsõjas!"

(Seda ütelist korraiti mitu korda.)

Vanast kubijas ja kiltri olli väega tähtsä mehe'. Näide käeh oll suur võim. Ma olli koirapoiss ja' ma kulsi, et mis sääll sannah tetäs.

Nigu vanast õks akõndo iih olli tropuse vai "pajalavva", sis ma lei rusikuga tuu är' ja tsussi pää asõmõlõ. Eesi ma ütli:

"Üsätse aganas, kutsakolga vargas!"

Ku' tütärlats sündü, sis kutsuti tuud "üsätse aganas". Poisikõist kutsuti "Kutsakolga vargas

Lihasuutsutamisest:

RKM II 208, 167 (1) < Põlva khk., Adiste k., Mäeotsa t. - Erna Tampere < Hilda Kuklas, 62 a. (1966) Sisestas Ave Tupits 2000, kollatsiooneeris Mare Kalda

Liha ei tohi' suitsutada' kasujal kuul, suitsuda' tulõ vanal kuul, ku kuu kahanes. Kasujal kuul lei' na' ussi'.

RKM II 208, 30 (13) < Põlva khk., Adiste k., Koti t. < Põlva khk., Himmaste k. - Erna Tampere < Elisabet Sabre, 69 a. (1966) Sisestas Ave Tupits 2000, kollatsiooneeris Mare Kalda 2005

Liha suitsutamõ om tävvel kuul, kuival aol, sis ei lää liha hallitama.

RKM II 364, 148 (3c) < Vastseliina khk., Kapõra k. < Kambja khk., Haaslava k. - Kristi Salve < Hilda Frey, 75 a. (1980) Sisestas Elmo Piir 2008, kontrollis Salle Kajak 2008

Liha suitsutati, kui olli kuu kaksteist päiva vana.

RKM II 364, 281 (1) < Vastseliina khk., Marga k. - Kristi Salve < Aino Sulg, 60 a. (1981) Sisestas Elmo Piir 2008, kontrollis Salle Kajak 2008

Tuu olli vast nii, et pehme aig om, kui om täiskuu, ja kõva, kui noorkuu. Lihasuutsutamine olli täiskuuaga, sis ei lää halvass. Vana kuuga tulli viha tetä, ku noore kuuga, sis nakas sälg sügelema. Vana kuuga om pehmem pesemine.

RKM II 348, 65 (5) < Räpina khk., Kirmsi k. - Erna Tampere < Ksenia Jõks, 81 a. (1980) Sisestas Salle Kajak 2008, kontrollis Salle Kajak 2008

Noorel kuul tapeti, vanal kuul suitsetati liha. Sis olevat liha jaksam. Vanal kuul suitsetati, siis seisab liha.

RKM II 308, 137/8 (2) < Karula khk., Koobassaare k., Keeni t. - Mall Hiemäe < Olga Kivirähk, s. 1901 (1973) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2001, kontrollis Anne Kaaber 2002, parandas Kairika Kärsna 2003

Seatapmine on täiskuuga, suitsetamine jällegi täis- või vana kuuga, muidu on liha like, aja vett välja ja läheva mädanema, ussi läte sisse.

Sann ja puugi tegemine

RKM II 364, 392 (2) < Vastseliina khk., Kivioru k. - Kristi Salve < Therese Raudmann, s. 1904 (1982) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2007, kontrollis Mare Kõiva 2008

Olna säändse puugi, nakasi kraami tuuma. Sannah vannuti är, tuu inemine, kel puuk olli, tuu iks kuigi tööt. Sis nakas kraami tooma puuk, muidu es too.

Sanna vannust kombist ja tähendüisist Urvastõ perimüse perrä:

RKM II 70, 373/400 (8) < Urvaste khk. - Elfriede Siil (1945/55) Sisestas Salle Kajak 2007, kontrollis Salle Kajak 2007, redigeeris Luule Krikmann 2007, parandas Salle Kajak 2007

Pikem tekst urbepäeva kommetest, milles on esitatud seoseid ka saunaga ja vihtlemisega (valiku koostaja märkus):

...

Võnnust on teada, et endisajal oli seal saun ikka laupäeva õhtul köetud ja pärast päikese loojangut (s.t. õhtul või öösel) käidi saunas, sest arvati, et kui päikese ajal oleks saunas käidud, siis oleks päike saunaskäijaid naernud ja must oleks ihu külge jäänud. Kuigi eesti rahva mütolooia pakub suhteliselt enam sellekohaseid näiteid, et saunas püüti ära käia päeval, õhtupoolikul või õhtul, ikka enne ööd, enne keskööd, siis ei loe need näited midagi, sest siin esineb algse olukorra moonutus, milleks on otsustavalt kaasa mõjunud ristiusk, teo- ja pärisorjus ja veel muudki asjaolud. Esitatud väite ulatuslikum käsitlus ja analüüs, mis ei kuulu siia, suudaks seda täie võimsusega tõestada.

Niisiis urvatamine toimus öösel, s.t. ajal, millal paganlike esivanemate arusaamise järele iga mütolooiline toiming saab oma tõelise elujõu, võimsuse.

Teiseks on oluline märkida, et urvatamine põhijoontes meenutab vihtlemist, et need kaks - urvatamine ja vihtlemine - peavad algselt võrsuma ühest ning samast allikast, sellele vaatamata, et mõlemate puhul esineb ka terve rida erinevaid jooni.

...

Üldse arvati mitmel pool, et alles siis, kui jalad ja tallaalused on oma osa saanud, võib muude kehaosade vihtlemisega alata. Järelikult sedaliiki urvatamine, kus urvatatakse ainult jalgu või tallaaluseid, on otsekui vihtlemise algusfaas, millest vihtlemisel lähtutakse. Ja on ka põhjust arvata ning oletada, et Eestis on olnud maakohti ja aegu, mil urvatati kogu paljast ihu, alates tallaalustest ja lõpetades peaga, täpselt niisama kui vihtlemisel.

6) Pärast urvatamist urvakimpu ära ei visatud (Kristjan Neumann, Liine Aman). Urvakimp meenutab siin jälle vihta vihtlemisel. Nõos, Tarvastus ja mujal vallitses ka komme, et vihta ei tohtinud pärast vihtlemist ahjukütmiseks ahju visata, vastasel korral tekkivad ihule kärnad.

....

8) Oluline on, et urvatamisel ükski urb katki ei läheks ega varre küljest lahti ei tuleks (Kristjan Neumann). Nagu juba öelnud oleme, tähendavad urvad pajuokste küljes elavat, kasvavat puud maagilise jõu allikana, siis on ka arusaadav, et sellise jõuallikaga peab ettevaatlikult ümber käima, sest urbade purustamine jne. tähendaks siin vägivalda jõuallika vastu, see aga tooks häda kaela. Niisamuti kardeti ka, et varre küljest lahtitulnud urvad satuvad otse paljale ihule, mislähki saadakse kasu asemel kahju. Paistus arvati vihalehtede puhul, et kui vihaleht jääb vihtlemisel ihu külge, siis tuleb sellest häda.

.....

9) Keda urvatati, too andis urvatajale muna või paar. Kes ei andnud, too pidi lubama anda, siis ei olnud häda midagi - ei jäänud haigeks (Liine Aman).

Ohvriande kajastusena esineb siin muna või lubamine muna anda. Ohvriande peab olema tingimata antud - kas või lubamise näol. Tähelepanuväärne on, et urvatatav ei avalda urvatamise puhul mitte mingisugust tänu; kui ta seda teeks, siis avaldaks ta tänu urvatajale. Kuna aga urvataja on samasugune inimene nagu urvatatav, siis järelikult ei kuulu tänu mitte urvatajale, vaid kõrgemale võimule - haldjale. Urvataja on tõeliselt vahemees urvatatava ja haldja vahel - otsekui muistne tark, ohvripreester või nõid, kes oli vahemeheks ohvriandja ja ohvrisaaja vahel. Nii nagu too siis, nii ka hiljem urvataja avaldab tänu ohvrisaajale - haldjale.

Täpselt samasugune oli lugu vihtlemise puhul, kui üks teist vihtles: tänu ütles vihtleja, mitte viheldav.

Kui urvatamise puhul ohvriande peab olema tingimata antud (kas või lubamise näol), siis niisamuti esines see vihtlemise puhul; mis ilmneb eriti sellise vihtlemise puhul, kui mingisuguse maagilise jõu abil teatud eesmärgi taotleti, näit. haigusest terveksvihtlemise, neidude mehevihtlemise, mõrsja naiseksvihtlemise jm. puhul. Ohvriandena vihtlemisel esineb vesi, viht, õlu jne.

....

11) Urbepäeva laupäeva õhtul esines Urvastes ka asemekohtade ümbervahetamisi, nii et üks läks teise koha peale magama (Kristjan Neumann). See teade kajastab mitmeid tähtsaid asjaolusid. Mainime neist üht.

Asemekohtade ümbervahetamine toimus sellepärast, et urvataja ei saaks esmajoones urvatada oma lemmikuid, pailapsi, armaluseid. Tähendab - peeti tähtsaks asjaolu, keda esimesena urvatatakse (varematal aegadel teadlikult, hiljem - ebateadlikult). Nähtavasti arvati, et urvatamise võim on esmakordse urvatamise puhul kõige suurem, korduva urvatamise tagajärjel aga mitte, vaid muutub koguni negatiivseks - hukatuslikuks.

See asjaolu viitab selgesti maagilise vihtlemise, hiiepuulehtede ja -okstega arstimise poole. Keegi ei tahtnud vihelda teise poolt viheldud vihaga, olgu maagilise või ka muu vihtlemise puhul. Põhjus: kardeti hädasid ja haigusi, mis eelmise vihtleja poolt välja viheldud, kuid mis võiksid järgnevale vihtlejale edasi antud saada. Edasi antud saada mitte infektsiooni, vaid maagilisel teel.

B. Russowi, Th. Hjärne (Hiärn), A. W. Hupeli ja rea teiste autorite kaudu on teada, et kuigi eestlased muistsetest pühadest paikadest (salud, metsad, metsasalud, üksikute puudega paiknevad kohad) ei julgenud puulehtegi võtta, niisama kui nad ei julgenud hiiepuud puudutada, hiiepuu alt enesele midagi võtta hiiepuude raiumisest ja okste murdmisest rääkimata, ometi võis haiguste arstimiseks hiiepuulehti ja -oksi tarvitada, hiiepuu alt mulda võtta jne., mida ka tehti. Niisamuti on teada, et kes vastu võttis need hiiepuulehed ja -oksad, mida keegi teine oli juba arstimiseks tarvitanud, võttis omale hukatuse kaela. Nii on siingi tähtis, et hiiepuulehti ja -oksi tarvitatakse esmakordselt, s.t. enne, kui neid keegi tarvitanud on. Seesama joon kajastub siis mõnevõrra ka urvatamise puhul.

12) Pärast pühi viidi urvatamiseks tarvitatud urvakimp rukkiorase pääle. Teised jälle panid urvakimbu saunalava alla nurka mõne anuma sisse; siis kui karja esimest kord karjamaale aeti, võeti nood urvad saunalava alt välja ja käidi nendega ümber loomade. Pärast, kui kari oli karjamaale läinud, pistis perenaine urvakimbu sipelgate pessa, et loomad alati üheskoos püsiksid, eriti küll kiini ajal (Kristjan Neumann).

Tähendab urvad, mis urvatamise teel olid oma positiivse maagilise võimu kaotanud (s.t. nad olid otsekui reostatud), viidi saunalava alla nurka, kus nad said tagasi oma positiivse maagilise võimu. Alles seejärel võeti nad saunalava alt välja, käidi ümber loomade jne.

Nagu siit (Kristjan Neumanni ja Liine Amani jutustusest) vaieldamatult nähtub, on urbadel ja urvatamisel kindel seos saunaga, mida meie eespool juba mitmeti tõestanud oleme ja veelgi enam tõestada suudame.

Liine Amani jutustusest ei selgu, kuhu pandi urvakimp lõpuks, kuid Kristjan Neumanni jutustusest siiski nagu selgub, et see pisteti sipelgate pessa, kuhu see arvatavasti jäigi.

Nii see on: urvakimpu laokile, vedelema ei jäetud, vaid peideti vastavasse kohta, nimelt sellisesse kohta, mis ei ole urvakimpu reostav. Veelgi vanemal ajal see põletati ära, et tema läbi ei tuleks häda ühelegi elavale.

13) Arvati, et kui urbepäeval keegi külla tuli ja talle pakutud urvaoksad vastu võttis, kas või üheainsa oksa, siis võttis ta omale ja sugulastele häda või õnnetuse kaela. Kui küllaline ühtki oksa või urba vastu ei võtnud, jäid häda ja õnnetused pakkuja juurde (Liine Aman).

Selgub, et pärast urvatamist on oksad või urvad oma positiivse maagilise võimu kaotanud, nad omavad nüüd negatiivset maagilist võimu, mis toob vaid häda ja õnnetusi. Seegi viitab maagilise vihtlemise, hiepuulehtedega ja -okstega arstimise poole, millest oli juttu eelmises lõigus.

Teadagi kasutati sellist (negatiivse maagilise võimuga) urvakimpu peamiselt vihavaenlaste, halbade või kadedate inimeste puhul, et neile häda ja õnnetusi kaela saata.

Siiski on andmeid, et urvakimpu tarvitati muilgi juhtumel, isegi heade ja sõbralike inimeste puhul, kui urvakimbu omanik ise oli nâruse iseloomuga (kade teiste inimeste õnnele).

14) Urvatamisel urvataja luges ka urvatamissõnad.

....

Urvatamissalmidel Urvastes on mitmeti sarnasust vihtlemissõnadega, mis omakorda jällegi tõendab, et need kaks (urvatamine ja vihtlemine) peavad olema ühesuguse algupäraga, peavad olema üheliigilised mõisted.

Kui endisajal Urvastes viheldi lapsi, siis vihtleja (näit. ema) ütles järgmised vihtlemissõnad, kui ta vihtles last:

„Ait, ait, ait!
Käe kerges, silmä selges
jala virgas juuskma.
Harakõlõ halu, varõssõlõ valu,
mustalõ tsirgulõ muu tõbi.“

Need sõnad lausuti vihtlemise kui tegevuse ajal, mitte enne ega pärast vihtlemist.

Märkus 1: halu-sõna on värsivormiline moonutus hala-sõnast, kuna värsi lõpul oleva sõna (valu) tõttu tekib siseriim (halu). Seega siin halu = hala 'hädakaebus, kurtmine'.

Kui endisajal Urvastes täiskasvanud inimene ise end vihtles, siis ta ütles vihtlemise kui tegevuse ajal järgmised vihtlemistânusõnad:

„Aituma, aituma, aituma
viituujalõ,
vihahaudjalõ,
sausüüjälõ.
Aituma, aituma, aituma!“

Märkus 2: sau tähendab ses vihtlemistânus arvatavasti saunavingu (karmu, suitsu), auru või kõikide nende segu, kuna algselt puudusid iseseisvad sõnad vastavate mõistete („ving“, „aur“ jts.) ja nende mõistenüansside väljendamiseks. Sausõõja (sausüüjä) tähendab siin arvatavasti saunahaldjat.

Urvaste vihtlemissalm, mida vihtleja lausus teist viheldes, on suhteliselt enam samane urvatamissalmidega kui see vihtlemissalm, mida vihtleja lausus iseennast viheldes. Järelikult teisevihtlemisele vastab teiseurvatamine, kuid iseenevihtlemisele peaks vastama iseeneurvatamine, kuigi sest viimasest ei ole otseses mõttes Urvastes kuigi palju kuulda olnud, kuid iseeneurvatamisele homoloogseid nähtusi peaks ikkagi leiduma ja leidubki.

.....

Perimüse kirjapant lâtitt kai üle ja sortsõ vällä Külli Eichenbaum põimukuun 2011